

MAŁGORZATA PAWLAK*

Dynamika interakcji międzykulturowych – casus południowoitalski

Dynamics of intercultural interactions – the south Italian case

Streszczenie: Celem rozważań była próba odtworzenia tempa oddziaływań kulturowych – poprzez stwierdzenie, na jakim etapie wymiany/przejmowania komponentów cywilizacyjnych następują trwałe zmiany w świadomości społecznej, oraz ustalenie, czy indykatorem tych zmian mogą być postawy polityczne. Jako przykład wybrana została sytuacja ludów tubylczych południowej Italii konfrontowanych z greckim żywiołem miast powstałych w czasach Wielkiej Kolonizacji oraz droga, jaką przeszły od jawnej wrogości do trwałego sojuszu z greckimi sąsiadami. Ze względu na stosunkowo bogaty materiał źródłowy przedmiotem analizy stali się Messapiowie – lud zamieszkujący Półwysep Salentyński – oraz greccy osadnicy z jedynej spartańskiej kolonii – Tarentu. Równoległe spojrzenie na południowoitalską rzeczywistość kulturową i polityczną w VIII–IV w. p.n.e. prowadzi do wniosku, że dopiero po czterech wiekach sąsiedztwa powstała swoista *oikumene* – południowoitalska wspólnota kulturowa, łącząca ze sobą komponenty tubylcze i greckie, a zwieńczeniem lokalnych interakcji stało się poczucie duchowej wspólnoty wyrażone przez postawy polityczne – sojusz Messapiów z Tarentem.

Słowa kluczowe: Tarent, Messapiowie, południowa Italia, hellenizacja

* Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław, malgorzata.pawlak@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2238-7747.

Abstract: The aim of these considerations is to recreate the pace of cultural influences by determining at what stage of the exchange or acceptance of civilisational components do lasting changes in social consciousness occur, and whether political attitudes can be an indicator of these changes. This paper examines the situation faced by the indigenous peoples of southern Italy regarding Greek settlements established during the Great Colonisation, as well as the path they took from open hostility to a lasting alliance with their Greek neighbours. Due to the relatively rich source material, the article focuses on the Messapii – a people inhabiting the Salento Peninsula and Greek settlers from the only Spartan colony, Tarentum. A parallel look at the southern Italian cultural and political reality in the 8th–4th centuries BC leads to the conclusion that only after four centuries of cohabitation was a specific *oikumene* created – a southern Italian cultural community combining native and Greek components, and the culmination of local interactions was a sense of spiritual community expressed through political attitudes – the alliance of the Messapians with Taranto.

Keywords: Taranto, Messapians, southern Italy, Hellenisation

Proces oddziaływań kulturowych zwanych tradycyjnie hellenizacją stanowi jeden z fundamentalnych problemów cywilizacyjnych starożytności i jako taki pozostaje nieodmiennie przedmiotem zainteresowań badawczych. Refleksje na ten temat koncentrowały się jednak zwykle wokół kategoryzacji i definiowania zjawiska, wyodrębniania jego etapów i przejawów, rozważania warunkujących je czynników czy poszukiwania narzędzi diagnostycznych (zwłaszcza w sferze materialnej). Rzadziej natomiast zadawano sobie pytanie o tempo zachodzących przemian, choć oczywiście przewijało się ono w tle rozważań dotyczących poszczególnych aspektów cywilizacyjnych¹. Zagadnienie to pozostaje bowiem z natury słabo uchwytnie, gdyż jest obarczone zbyt wielkim bagażem lokalnych uwarunkowań. Proponowane tu spojrzenie także ma wymiar lokalny (choć niewątpliwie można w nim znaleźć elementy uniwersalne, występujące również w innych rejonach świata starożytnego), a jego celem jest próba odtworzenia tempa oddziaływań kulturowych – poprzez stwierdzenie, na jakim etapie wymiany/przejmowania komponentów cywilizacyjnych następują trwałe zmia-

¹ W odniesieniu do sfery religijnej zob. D. Musiał, *Dionizos w Rzymie*, Kraków 2009, s. 15–35.

ny w świadomości społecznej, oraz ustalenie, czy indykatorem tych zmian mogą być postawy polityczne. Biorąc pod uwagę postulowany ostateczny efekt międzykulturowych interakcji, warto się więc zastanowić, ile czasu musi upłynąć, abyśmy mogli mówić nie tyle o dowolnie definiowanej hel-lenizacji czy akulturacji, ile o powstaniu trwałej „wspólnoty ducha”, nie tylko absorbującej materialne i symboliczne przejawy rosnących podobieństw, ale także obejmującej poczucie przynależności do grupowego/cywilizacyjnego uniwersum i naturalny imperatyw dzielenia wspólnych losów.

Niewiele można znaleźć w starożytności przykładów diagnostycznych lepszych niż sytuacja ludów tubylczych południowej Italii konfrontowanych z greckim żywiołem miast powstałych w czasach Wielkiej Kolonizacji oraz droga, jaką przeszły od jawnej wrogości do trwałego sojuszu z greckimi sąsiadami. Należy tu uczynić ważne zastrzeżenie – że w przypadku procesów zachodzących w relacjach między lokalnymi społecznościami i greckimi kolonistami nie mamy do czynienia z jednostronną transmisją wzorców i elementów kulturowych. Jednak jako że przedmiotem rozważań mają być przemiany świadomości tubylczych mieszkańców pod wpływem greckiej obecności, zdecydowano wziąć pod uwagę przede wszystkim wyodrębniony, jednokierunkowy strumień oddziaływań. Podstawowym założeniem proponowanego modelu pozostaje równoległe spojrzenie na południowoitalską rzeczywistość kulturową i polityczną. Jako *dramatis personae* wystąpią Messapiowie – lud zamieszkujący Półwysep Salentyński – oraz greccy osadnicy z jedynej spartańskiej kolonii – Tarentu. Nasz stan wiedzy o politycznych i kulturowych aspektach relacji między nimi daje wystarczający materiał diagnostyczny do rozważań nad dynamiką i efektami oddziaływań zachodzących w sferze zbiorowej mentalności – z natury trudno uchwytynymi poznawczo i obciążonymi metodologicznym ryzykiem. Punktem dojścia będzie tu symboliczne wydarzenie ostatecznie sytuujące ludy tubylcze po greckiej stronie w obliczu obcego zagrożenia – czyli obecność sił messapijskich u boku Kleonima wezwanego na pomoc przez mieszkańców Tarentu w 302 r. p.n.e. Za punkt wyjścia należy przyjąć natomiast założenie Tarentu w 706 r. p.n.e. Już samo spojrzenie na te daty wskazuje na długi czas trwania i złożoność procesów kulturowych interakcji. Świadczy też o nieprzystawalności do realiów starożytności współczesnych teorii antropologicznych, sugerujących znacznie

szybsze tempo (nawet w wymiarze jednego pokolenia) oddziaływań akulturacyjnych².

Grecka tradycja przechowała pamięć o kontaktach kolonistów z tubylcami – z gruntu nieprzyjaznych i naznaczonych kolejnymi konfliktami. Początek dało im już założenie Tarentu – spartańscy koloniści po przybyciu do Italii, zamiast szukać dogodnego do osiedlenia, niezagospodarowanego miejsca, wypędzili tubylców z istniejącego już ośrodka osadniczego³, stając się w ten sposób, zgodnie z zaleceniem wyroczni delfickiej, „biczem na Japygów”⁴. Taką też rolę, służącą utrzymaniu i poszerzeniu zdobyczy, musieli odgrywać przez kolejne dwa wieki, choć źródła nie pozwalają na bardziej szczegółową rekonstrukcję ówczesnych zaszłości. Ślady nieustającej wrogości znajdujemy natomiast w przekazach dotyczących wydarzeń, które miały się rozgrywać w pierwszej połowie V w. p.n.e. Nastąpiła wówczas eskalacja konfliktu, na którą złożyły się trzy ważne incydenty: zdobycie przez Tarent tubylczego miasta Karbina i upokorzenie jej mieszkańców⁵; jakieś, nieznane bliżej, zwycięstwo nad Messapiami upamiętnione przez Tarentyjczyków wystawieniem pomnika w Delfach⁶ oraz walna bitwa (ok. 470 r. p.n.e.) zakończona zwycięstwem Messapiów nad połączonymi siłami Tarentu i Region, którą Herodot nazwał „największą rzezią wśród Hellenów ze wszystkich, jakie znamy”⁷. Według Diodora⁸ miała ona być zwieńczeniem okresu licznych pogranicznych potyczek i najazdów. Dokładna chronologia, zarówno względna, jak i bezwzględna, powyższych starć jest trudna do ustalenia, pozostając nieodmiennie przedmiotem kontrowersji⁹. Bezdyskusyj-

² E. Nowicka, *Świat człowieka – świat kultury*, Warszawa 1991, s. 108–109.

³ Just. 3.4; Strab. 6.3.2; 6.3.3.

⁴ Antioch, FGrH F 13, ap. Strab. 6.3.2; Diod. 8.21.

⁵ Clearch, fr. 48, ap. Athen., Deipn. 12.522 d–f.

⁶ Paus. 10.13.10.

⁷ Hdt 7.170.

⁸ Diod. 11.52.

⁹ P. Wuilleumier, *Taranto dalle origini alla conquista romana*, transl. G. Ettore, Taranto 1987, s. 53–57; G. Nenci, *Il βαρβαρος πολεμος ra Taranto e gli Iapigi e gli αναθηματα Tarentini a Delfi*, „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa” 1976, Ser. III, vol. VI, 3, s. 728–730; F. D’Andria, *Messapi e Peuceti*, w: *Italia omnium terrarum alumna. La civiltà dei Veneti, Reti, Liguri, Celti, Piceni, Umbri, Latini, Campani e Iapigi*, Milano 1988, s. 667; M. Lombardo, *Greci e Messapi nel V sec. a.C. – fonti, eventi e problemi stori-*

ne wydaje się natomiast jedno – konfrontacyjne relacje, w których strona grecka nie była bynajmniej dominująca. Messapijska wiktoria nie zakończyła konfliktu, przyczyniając się zapewne tylko do ustalenia czasowego *status quo* we wzajemnych stosunkach i delimitacji stref wpływów. Zaważyła też na sytuacji wewnętrznej Tarentu – miała się tam dokonać „rewolucja demokratyczna”, która nie przyniosła jednak znaczącego wzmocnienia miasta, a tym bardziej nie pomogła w ustanowieniu hegemonii nad miejscowymi ludami¹⁰. Przejaw tubylczej niezależności politycznej spotykamy w 413 r. p.n.e., gdy władca messapijski Artas objawił się w sojuszu z Atenami przeciwko Syrakuzom (a zatem także ich sprzymierzeńcowi – Tarentowi). Wspomógł bowiem ateńską ekspedycję na Sycylię kontyngentem wojskowym złożonym z oddziału 150 oszczepników¹¹.

Najdobitniejszy obraz słabości Tarentu w konfrontacji z tubylcami daje tzw. epoka kondotierów – obcych władców i wodzów przybywających do Italii, by bronić spartańskiej kolonii. Otwiera ją nieudana wyprawa Archidamosa (syna króla Sparty Agesilaosa), zakończona jego śmiercią w bitwie z Messapiami pod Mandurią w 338 r. p.n.e.¹² Podobnie niepowodzeniem zakończyła się interwencja, jaką kilka lat później (334–330 r. p.n.e.) podjął Aleksander I z Epiru – król Molossów, próbujący poskromić zagrażających Tarentowi Messapiów i Lukanów¹³. Mimo początkowych sukcesów jego działania nie przyniosły pożądanych rezultatów, a król padł pod Pandozją w kraju Bruttiiów z rąk lukanckiego zdrajcy. Mniej więcej w tym samym czasie, czyli zapewne ok. 332–330 r. p.n.e., doszło też do bezpośredniego konfliktu Tarentu z Messapiami pod Herakleją¹⁴. Za przełomo-

ci, w: *Aspetti della storia del Salento nell'antichità. Atti del Convegno Nazionale A.I.C.C.*, Lecce–Cavallino 1992, s. 97–98; E. M. De Juliis, *Gli Iapigi. Storia e civiltà della Puglia preromana*, Milano 1988, s. 56; M. Pawlak, *Messapiowie. Południowa Apulia wobec hellenizacji i romanizacji*, Kraków 2012, s. 44–51.

¹⁰ Aristox., fr. 17 Wehrli, ap. Porphyry., *Vita Pythag.* 22.; Aristox., fr. 30 Wehrli, ap. Jamblich, *De Vita Pythag.* 31.197; V. A. Sirago, *Puglia antica*, Bari 1999, s. 90–91.

¹¹ Thuc. 7.33.

¹² Theopomp., FGrH F 232, ap. Athen., *Deipn.* 12.536 c–d; Theopomp. FGrH F 318, ap. Plin. *NH* 3.11.98; Paus. 3.10.5; P. Willeumier, op. cit., s. 80–81.

¹³ Strab. 6.3.4; Liv. 8.24.4–5; Just. 12.2.

¹⁴ Strab. 6.3.4. Dyskusja nad chronologią tego wydarzenia nie doprowadziła jak dotąd do jednoznacznych wniosków; J.-L. Lamboley, *Tarente et les Messapiens à propos de*

wy moment w politycznych relacjach tarencko-messapijskich należy uznać wyprawę Kleonima, wnuka króla Sparty, wezwanego na pomoc przeciwko Lukanom (304 r. p.n.e.)¹⁵. Po raz pierwszy – jednoznacznie i bez interpretacyjnych wątpliwości – Messapiowie sytuują się tu po stronie Tarentu, zasilając zbrojnie siły ekspedycyjne. Co najważniejsze, nie był to tylko epizod podyktowany sytuacją polityczną, lecz trwała zmiana – salentyńscy tubylcy stanęli bowiem wkrótce u boku Pyrrusa w bitwie pod Ausculum (279 r. p.n.e.)¹⁶ i aż do upadku Tarentu i rzymskiego podboju ich ziem pozostali lojalnymi sojusznikami spartańskiej kolonii, dzieląc z nią wszelkie zawirowania losu i porażki.

Trwające od założenia Tarentu burzliwe dzieje tego regionu południowej Italii nie zmieniają jednak faktu, że obie antagonistyczne strony były skazane na swoje sąsiedztwo, co wymuszało kontakty także na innych, mniej konfrontacyjnych płaszczyznach. Wzajemne oddziaływanie cywilizacyjne zaowocowało obustronnymi przemianami kulturowymi, uwidaczniającymi się w różnych dziedzinach życia – z oczywistych względów silniej zaznaczając się w funkcjonowaniu ludów tubylczych niż u greckich partnerów. Zarówno przypadkowe znaleziska, jak i intensywne badania archeologiczne na terenie Salento prowadzone w ostatnim półwieczu dają bogaty i złożony obraz greckich wpływów cywilizacyjnych. Nawet wybiórczy przegląd, ograniczony do najbardziej reprezentatywnych przejawów obecności greckiego substratu kulturowego, pozwala zrekonstruować przebieg procesu przemian zachodzących w różnych sferach messapijskiej rzeczywistości. Najwcześniejsze możemy dostrzec już w VIII w. p.n.e. Z tego bowiem okresu pochodzą najstarsze ślady kultu Zeusa w nadmorskim sanktuarium Grotta Porcinara koło Leuki. Wyznaczają one symboliczny początek atrybucji greckich bóstw do tubylczego systemu wierzeń¹⁷. Z VI w. p.n.e.

Strabon VI, 3, 4 (C. 281), „Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité” 1983, vol. 95, no 1, s. 524; M. Pawlak, *Messapiowie...*, s. 61–62.

¹⁵ Diod. 20.104.1–2; 20.105.1–3.

¹⁶ Front., *Strat.* 2.3.21.

¹⁷ G. Mastronuzzi, *Il culto di Zeus e altri culti naschili in Messapia*, w: *Klaohi Zis. Il culto di Zeus a Ugento*, ed. F. D'Andria, A. Dell'Aglia, Cavallino 2002, s. 62–63; C. Pagliara, *La grotta Porcinara al. Capo di S. Maria di Leuca, I. Le iscrizioni*, „Annali dell'Università di Lecce. Facoltà di Lettere e Filosofia” 1971–1973, vol. 6, s. 5–67.

mamy poświadczoną obecność kultów misteryjnych Kory, Demeter i Afrodyty w Monte Papalucio koło Orii¹⁸. Z tego samego okresu pochodzi najśłynniejszy salentyński zabytek o charakterze religijnym – brązowy posąg Zeusa, znaleziony w Ugento¹⁹, a jednocześnie w apulijskim malarstwie wazowym pojawiają się greckie motywy mitologiczne – sceny z wojny trojańskiej, wyprawy „siedmiu przeciw Tebom”, Herakles w ogrodzie Hesperyd²⁰. Znaleźiska te wyznaczają pewne etapy w procesie zakończonym ostatecznie w IV w. p.n.e., gdy plejada greckich bogów została włączona do lokalnego panteonu, stając się nieodłączną częścią messapijskiej świadomości religijnej²¹.

Przyspieszenie procesów akulturacyjnych wyraźnie dostrzegalne w VI w. p.n.e. było efektem przemian, które zaszły 100 lat wcześniej. Przez trzy wieki (IX–VII p.n.e.) świat messapijski był światem bez grobów, gdyż najwyraźniej tubylcze rytury funeralne (ciałopalenie?) nie pozostawiały uchwytnych archeologicznie śladów. W VII w. p.n.e., niewątpliwie z greckiej inspiracji, pojawiły się inhumacja i pochówek rytualny oraz rozrastające się stopniowo nekropolie – zespoły grobów, gdzie ciała składano w sarkofagach, konstruowanych z płyt kamiennych bądź wykuwanych bezpośrednio w skalnym podłożu²². Pochodzące z nich bogate dary grobowe skokowo

¹⁸ M. R. Palumbo, *Le terrecotte figurate di tipo greco in Daunia, Peucezia e Messapia*, Galatina 1986, s. 124–134; V. Melissano, *Oria. Monte Papalucio. Terrecotte figurate (VI–V sec. a.C.)*, w: *Archeologia dei Messapi. Catalogo della Mostra, Lecce, Museo Provinciale „Sigismondo Castromediano” 7 ottobre 1990–7 gennaio 1991*, ed. F. D’Andria, Bari 1990, s. 240–253.

¹⁹ *Klaohi Zis...*; N. Degrassi, *Lo Zeus stilita di Ugento*, Roma 1981.

²⁰ C. Santoro, *Una trozzella messapica con iscrizioni greche*, w: *Atti del V Convegno dei Comuni Messapici, Peuceti e Dauni, Altamura 1973*, Bari 1980, s. 43–49; L. Forti, *Una trozzella della Glyptoteca Ny Carlsberg*, w: *Forschungen und Funde. Festschrift Bernhard Neutsch*, „Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft” 21, Innsbruck 1980, s. 117–126; F. Johansen, *Una trozzella messapica alla Glyptoteca Ny Carlsberg di Copenhagen*, „Archeologia Classica” 1972, vol. 24, no 2, s. 256–262; F. D’Andria, *Lo Zeus nella trozzella di Copenhagen*, w: *Klaohi Zis...*, s. 58–59.

²¹ E. Herring, *Using your religion. Native ritual and belief in Southern Italy in the 5th and 4th centuries B.C.*, w: *Approaches to the study of ritual. Italy and the ancient Mediterranean*, ed. J. B. Wilkins, London 1996, s. 142–182.

²² M. Lombardo, *Tombe, necropoli e riti funerari in „Messapia”. Evidenze e problemi*, „Studi di Antichità” 1994, vol. 7, s. 25–45; A. Alessio, *Li Castelli (Manduria)*, w: *Archeo-*

zwiększyły nasze możliwości diagnostyczne, dając wgląd nie tylko w tubylczą eschatologię, lecz, co ważniejsze, pozwalając także na rekonstrukcję składowych życia codziennego, kultury materialnej oraz niektórych aspektów messapijskiego systemu ideałów i wartości. Oczywiście pozyskana z tego źródła wiedza ma specyficzny charakter, gdyż dotyczy głównie elit, najszybciej ulegających zewnętrznym wpływom kulturowym²³. Ich bogacenie się znalazło odbicie w ewolucji zwyczajów grzebalnych, której szczytowym przejawem stały się groby komorowe, z dromosem i monumentalnym wejściem. Spektakularnym reprezentantem tego typu budowli jest powstałe w IV w. p.n.e. hypogeum Palmieri w Lecce, z bogatą dekoracją rzeźbiarską składającą się z greckich (tarenckich) motywów²⁴. W VI w. p.n.e. w wyposażeniu grobowym ujawniają się też efekty procesu asymilacji greckiego stylu życia przez wyższe warstwy tubylczego społeczeństwa. Charakterystyczne naczynia (oinochoe, krater) wskazują na przyswojenie kultury picia wina połączonej zapewne z tradycją sympozjonu²⁵. Przedmioty używane w palestrze (skrobaczki, alabastrony) dokumentują upowszechnienie koncepcji paidei i zamiłowanie do kultury fizycznej²⁶, a tematyka lokalnego malarstwa wazowego wskazuje na atrybucję ideałów homeryc-

logia dei Messapi..., s. 323–330; G. Semeraro, *Le necropoli*, w: *Cavallino. Pietre, case e città della Messapia arcaica*, ed. F. D'Andria, Ceglie Mesappica 2005, s. 61–66; G.-P. Ciongoli, *Rudiae*, w: *Archeologia dei Messapi...*, s. 217–219.

²³ E. Herring, *Power relations in Iron Age Southeast Italy*, w: *Papers of the Fourth Conference of Italian Archaeology 2. The Archaeology of Power*, part 2, eds. E. Herring, R. D. Whitehouse, J. B. Wilkins, London 1991, s. 117–133.

²⁴ G. L'Arab, *L'ipogeo Palmieri di Lecce*, „Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité” 1991, vol. 103, s. 457–497; J.-L. Lamboley, *Les hypogées indigènes Apuliens*, „Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité” 1982, vol. 94, s. 91–148; K. Manino, *Ipogeo delle Cariatidi*, w: *Vaste e Poggiardo. Il patrimonio culturale e ambientale*, ed. G. Mastronuzzi, Maglie 2015, s. 29–33.

²⁵ Hesych., s.v. βίσις; E. Herring, *Using your religion...*, s. 170.

²⁶ F. G. Lo Porto, *Tomba messapica di Ugento*, „Atti e Memorie della Società Magna Grecia” 1970–1971, vol. 11–12, s. 99–152; M. Pawlak, *50 lat badań archeologicznych w rejonie Ugento*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009, nr 3213, *Antiquitas* 31, s. 73–95; A. D'Amicis, A. Cocchiari, *Immagini di atleti dalla Messapia. L'anfiteatro di Egnazia. I materiali*, w: *Lo sport nell'Italia antica. Taranto, la Messapia, la Daunia*, ed. A. Alessio, G. Andreassi, Foggia 2004, s. 50–52.

kich²⁷. Bliskie ideowe związki mieszkańców Salento z kulturą grecką zdaje się w sposób szczególny symbolizować ich obecność wśród uczniów Pitagorasa podczas jego pobytu w Metaponcie²⁸. Za najbardziej spektakularny przejaw ówczesnego skoku cywilizacyjnego należy jednak uznać adaptację i zastosowanie greckiego alfabetu (w kształcie lakońsko-tarenckim) do zapisu języka messapijskiego. Najstarsze zabytki piśmiennictwa, ściśle związane ze sferą funeralną i rytualną, pochodzą bowiem z pierwszej połowy VI w. p.n.e.²⁹

Przemianom życia duchowego towarzyszyły innowacje w sferze kultury materialnej. Już w VIII w. p.n.e. można dostrzec greckie inspiracje w lokalnej produkcji ceramicznej, która dwa wieki później przeżywała wyraźny rozkwit. Apulijskie warsztaty ceramiczne dostarczały wówczas lokalnym odbiorcom produkty niewiele różniące się pod względem technologii wyrobu, kształtu naczyń i wzornictwa od greckich oryginałów. Jednocześnie nastąpiła ewolucja budownictwa mieszkalnego – od tradycyjnych owalnych chat do prostokątnych budowli typu greckiego – murowanych, krytych dachówką i zorientowanych wokół dziedzińca³⁰. Znaleźiska (nieliczne niestety) kapiteli kolumn typu doryckiego mogą z kolei wskazywać na obecność budownictwa monumentalnego³¹. Wiążą się one niewątpliwie

²⁷ E. Herring, *Age, time, nudity, ethics and economics. Conventions in the work of the Prisoner Painter*, w: *Across frontiers. Etruscans, Greeks, Phoenicians and Cypriots. Studies in honour of David Ridgway and Francesca Romana Serra Ridgway*, eds. E. Herring et al., London 2006, s. 225–235; A. D'Amicis, A. Cocchiario, op. cit., s. 45–50.

²⁸ Aristox., fr. 17 Wehrli, ap. Porphy., *Vita Pythag.* 22.

²⁹ Wszystkie zabytki piśmiennictwa messapijskiego, liczące ok. 600 inskrypcji wykonanych w kamieniu bądź na przedmiotach użytkowych, zostały zgromadzone w: *Monumenta Linguae Messapicae*, vol. 1–2, eds. C. De Simone, S. Marchesini, Wiesbaden 2002.

³⁰ D. Fusaro, *Note di architettura domestica greca nel periodo tardo-geometrico e arcaico*, „Dialoghi di Archeologia n.s.” 1982, vol. 4, no 1, s. 10–15; A. Russo Tagliente, *Edilizia domestica in Apulia e Lucania. Ellenizzazione e società nella tipologia abitativa indigena tra VIII e III secolo a.C.*, Galatina 1992, s. 61; F. D'Andria, *La casa in Messapia*, w: *Ricerche sulla casa in Magna Grecia e in Sicilia. Atti del Colloquio – Lecce, 23–24 Giugno 1992*, ed. F. D'Andria, K. Mannino, Galatina 1996, s. 418.

³¹ F. D'Andria, *Colonne, cippi e recinti sacri. Parte I, Il capitello dorico*, w: *Klaohi Zis...*, s. 48–51; F. D'Andria, *Lo Zeus stilita di Ugento e il capitello di Vaste. Nota*, „Taras” 1983, vol. 3, no 1–2, s. 155–162; G. Mastronuzzi, *I materiali architettonici*, w: *Cavalli-*

z rozwojem struktury społecznej tubylczych wspólnot, przybierających od VI w. p.n.e. formy miejskie, by wiek później osiągnąć fazę organizacji typu *polis*³². Symbolicznym, lecz mającym także wymiar praktyczny, przejawem ich władzy nad terytorium stały się mury miejskie stawiane zgodnie z greckimi wzorcami w konstrukcji emplektonowej. W IV w. p.n.e. opasywały one już wszystkie najważniejsze centra osadnicze na Półwyspie Salentyńskim³³. Niektóre z tych ośrodków były też własną monetę o nominałach i ikonografii wzorowanej na emisjach tarenckich³⁴.

Te kompleksowe innowacje, podlegając adaptacyjnej ewolucji, skumulowały się ostatecznie w IV w. p.n.e., owocując rozkwitem tubylczej kultury – „złotym wiekiem” świata messapijskiego. Trzeba tu rytualnie podkreślić, że transformacja kulturowa, której ulegli mieszkańcy Salento, nie polegała na prostym przyswojeniu greckich osiągnięć cywilizacyjnych, lecz na ich swoistej absorpcji – przekształceniu i twórczym dostosowaniu do własnych tradycji i sposobu życia. Zgodnie ze współczesnymi trendami badawczymi należy też wypatrywać u ludów tubylczych poddawanych zewnętrzny wpływom znaków tożsamościowych, emblematycznych przejawów poczucia etniczno-kulturowej odrębności. Ich liczna obecność w świecie messapijskim, począwszy od specyfiki darów grobowych, a na formach

no..., s. 57–59; L. Masiello et al., *Recenti scoperte archeologiche sull'acropoli di Oria. Un mosaico policromo a ciottoli*, w: *Vetustis novitatem dare. Temi di antichità. E archeologia in ricordo di Grazia Angela Maruggi*, ed. G. Andreassi, A. Cocchiaro, A. Dell'Aglia, Taranto 2013, s. 355–363.

³² K. Lomas, *The city in Southeast Italy. Ancient topography and the evolution of urban settlement 600–300 B.C.*, „Accordia Research Paper” 1993, vol. 4, s. 63–77; L. Aigner Foresti, „Gli Illiri in Italia”. *Istituzioni politiche nella Messapia preromana*, w: *Dall'Adriatico al Danubio. L'illirico nell'età greca e romana, Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003*, ed. G. Urso, Pisa 2004, s. 79–94.

³³ J.-L. Lamboley, *Les fortifications messapiennes des IVe–IIIe siècles av. J. C.*, w: *I Messapi. Atti del trentesimo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto–Lecce, 4–9 Ottobre 1990*, Taranto 1991, s. 479–501; G. Carluccio, F. D'Andria, *Le fortificazioni messapiche della provincia di Lecce*, Galatina 1990; J. Boersma, *Oria and Valesio. Dutch archaeological investigations in the Brindisi region of southern Italy*, Amsterdam 1990; F. E. Winter, *Greek fortifications*, London 1971, s. 80–83; F. D'Andria, *Insediamenti e territorio. L'età storica*, w: *I Messapi...*, s. 445–447; M. Pawlak, *Messapiowie...*, s. 106–114.

³⁴ A. Siciliano, *Le zecche della Mesapia*, w: *I Messapi...*, s. 224–254.

urbanistycznych skończywszy, wskazuje na siłę tamtejszych społeczności i ich przywiązanie do własnego cywilizacyjnego dorobku³⁵. Aby jeszcze bardziej skomplikować ten złożony obraz międzykulturowych interakcji, należy pamiętać, że na cały okres rozwoju tubylczych wspólnot przypada też intensywna wymiana handlowa ze światem greckim. Początkowo dominują w niej importy z Grecji właściwej, ustępujące w V w. p.n.e. produktom (głównie ceramicznym i wyrobom brązowym) z całego obszaru Wielkiej Grecji. Nie tylko poszerza to zakres oddziaływań kulturowych (cofając je dodatkowo w czasie), ale przede wszystkim musi sugerować wielokierunkowe i bardziej kompleksowe, a co za tym idzie – skuteczniejsze oddziaływanie helleńskich wzorców.

Mimo to dopiero pod koniec IV w. p.n.e. powstała, wraz z rozkwitem świata messapijskiego, swoista *oikumene* – południowoitalska wspólnota kulturowa, łącząca ze sobą komponenty tubylcze i greckie. Dopiero wtedy, po czterech wiekach sąsiedztwa, zwieńczeniem lokalnych interakcji stało się poczucie duchowej wspólnoty wyrażone przez postawy polityczne – sojusz Messapiów z Tarentem i braterstwo broni skierowane najpierw przeciwko ludom niegdyś pozostającym w tubylczym antygreckim aliansie, a potem przeciwko Rzymowi. Tak długa perspektywa czasowa zdaje się, jak już wspomniano, przynajmniej w jednym aspekcie podawać w wątpliwość użyteczność współczesnych teorii antropologicznych dostrzegających akulturacyjne efekty oddziaływania w horyzoncie jednego tylko pokolenia. Osiągnięty w takim czasie wpływ kulturowy może mieć wymiar wyłącznie naskórkowy, obejmując transmisję i przyswojenie pojedynczych elementów i zdobyczy cywilizacyjnych, co niekoniecznie musi się odbijać trwale w sferze świadomości. Zresztą również w odniesieniu do warunków nowożytnych, stanowiących podstawę antropologicznych rozważań nad oddziaływaniem kultur o zróżnicowanym stopniu rozwoju, okres 30 lat (jeśli taki arbitralnie przyjąć dla jednego pokolenia) wydaje się wyznaczony nadmiernie optymistycznie.

³⁵ E. Herring, *Emblems of identity. An examination of the use of Matt-Painted pottery in the native tombs of the Salento peninsula in the 5th and 4th centuries B.C.*, w: *Settlement and economy in Italy 1500 BC–AD 1500. Papers of the Fifth Conference of Italian Archaeology*, ed. N. Christie, Oxford 1995, s. 135–142.

Zastosowanie prezentowanego tutaj diagnostycznego modelu efektów interakcji międzykulturowych w innych realiach etniczno-geograficznych świata starożytnego wymaga zwrócenia uwagi na czynnik być może najważniejszy – że w omawianym wypadku rzeczywistości południowej Italii możemy mówić o relacjach partnerów o wyjściowo porównywalnym potencjale polityczno-wojskowym, a zapewne także instytucjonalnym – nawet jeśli istnienie zjednoczonego państwa Messapiów pozostawimy w sferze hipotez³⁶. Taka sytuacja nie była jednak zapewne niczym wyjątkowym wszędzie tam, gdzie greccy koloniści byli zmuszeni konfrontować się z lokalnym tubylczym żywiołem (np. w pozostałych rejonach Wielkiej Grecji czy w strefie greckiego osadnictwa nad Morzem Czarnym). Wydaje się też, że absorpcja wzorców kulturowych pozostawała w starożytności w nikłym związku przyczynowym z relacjami zachodzącymi na płaszczyźnie politycznej, gdyż to niekoniecznie one wpływały decydująco na dynamikę zapożyczeń cywilizacyjnych. Natomiast postępująca pod wpływem sąsiedztwa, niezależnie od okoliczności, kulturowa homogenizacja może prowadzić – i w wypadku świata południowoitalskiego doprowadziła – do zmian w sferze świadomości, dla których postawy i wydarzenia polityczne, takie jak odwrócenie sojuszy, mogą być istotnym wskaźnikiem.

³⁶ E. Herring, *Socio-political change in the South Italian Iron Age and classical periods. An application of the peer polity interaction model*, „Accordia Research Papers” 1991, vol. 2, s. 31–54.

Tabela. Relacje polityczne a zapożyczenia kulturowe (VIII–IV w. p.n.e.)

Wiek	Relacje Tarentu z Messapiami	Greckie zapożyczenia kulturowe w Messapii
VIII w. p.n.e.	założenie Tarentu (706 r. p.n.e.) – wypędzenie tubylców z istniejącego ośrodka osadniczego, Tarent „biczem na Japygów”	początek atrybucji greckich bóstw do tubylczego systemu wierzeń (Zeus z Grotta Porcinara)
		greckie inspiracje w produkcji ceramicznej (motywy i formy naczyń)
VII w. p.n.e.	stała wrogość i lokalne potyczki (?)	nowe rytzy funeralne – inhumacja, pochówek rytualny (zespoły grobów z wyposażeniem)
VI w. p.n.e.	stała wrogość i lokalne potyczki (?)	początki organizacji typu miejskiego
		nowe kulty – Demeter, Kora, Afrodyta (Oria), Zeus z Ugento
		greckie motywy mitologiczne w lokalnym malarstwie wazowym
		zastosowanie greckich znaków do zapisu języka messapijskiego
		<i>paideia</i> , sport („grób atlety” z Ugento)
		kultura picia wina, sympozjon
		Messapiowie wśród uczniów Pitagorasa w Metaponcie
		architektura monumentalna (kolumny, kapitele)
		greckie wzorce w budownictwie mieszkalnym

Tabela. Relacje polityczne... (cd.)

Wiek	Relacje Tarentu z Messapiami	Greckie zapożyczenia kulturowe w Messapii
V w. p.n.e.	zdobycie przez Tarent tubylczego miasta Karbina i upokorzenie mieszkańców	pierwsze mury miejskie na wzór murów greckich
	zwycięstwo Tarentu nad Messapiami upamiętnione w Delfach	monety z Valesio – na wzór monet tarenckich (nominały i ikonografia)
	walna bitwa (ok. 470 r. p.n.e.) – zwycięstwo Messapiów, „największa rzeź Hellenów ze wszystkich, jakie znamy”	obecność ideałów homeryckich w apulijskim malarstwie wazowym
	władca messapijski Artas w sojuszu z Atenami przeciwko Syrakuzom sprzymierzonym z Tarentem (413 r. p.n.e.)	
IV w. p.n.e.		„ZŁOTY WIEK” ŚWIATA MESSAPIJSKIEGO
	wyprawa Archidamosa wezwanego przez Tarent przeciw Messapiom i Lukanom – śmierć w bitwie pod Mandurią (338 r. p.n.e.)	ufortyfikowanie tubylczych ośrodków (organizacja typu <i>polis</i>)
	wyprawa Aleksandra I z Epiru (334–330 r. p.n.e.) i jego śmierć pod Pandozją (Bruttium)	groby komorowe z dromosem, monumentalnym wejściem i bogatą dekoracją w stylu tarenckim (hypogeum Palmieri w Lecce)
	konflikt Tarentu z Messapiami pod Herakleją (ok. 333 r. p.n.e.)	
	wyprawa Kleonima (304–302 r. p.n.e.) przeciwko Lukanom – w sojuszu z Messapiami	
	MESSAPIOWIE SOJUSZNIKAMI TARENTU	POŁUDNIOWOITALSKA WSPÓLNOTA KULTUROWA